

מנהיגות תחת השפעה: הנסיגה מלבנון

יהודית אורבך

הנושא הספציפי של מאמר זה הוא בחינת הגורמים שהשפיעו על ההחלטה לסגת מלבנון, אך נושא זה ישמש כאן כנקודת מוצא לדיון בשאלה העקרונית של המצוי והרצוי ביחסים בין המנהיג והעם. התשובה על שאלת הרצוי מסורה יותר לעיונם של הפילוסופים מאשר למחקרם של מדעני החברה. שאלה זו העסיקה את הפילוסופים מימי אפלטון ואילך וקיבלה תשובות שונות בהתאם להשקפות העולם של ההוגים השונים ובמידה רבה גם בהתאמה לרוח התקופה.

שאלה זו עלתה על הפרק כבר בתקופה מוקדמת מאוד, התקופה שבה היו בני ישראל לעם. נראה לי כי בוויכוח שהתנהל בין משה לבין הקב"ה עם היוודע למשה על בחירתו למנהיג טמונה אמת גדולה לגבי היחסים הראויים שבין מנהיג ועם – אמת שמעבר למקום ולזמן. בדבריו לקב"ה מביע משה את החשש: " והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי". הנחת העבודה שלו היא שלא ניתן להנהיג ללא אמון מצד העם. הקב"ה נענה לו ונותן בידיו מופתים שנועדו להוכיח כי הוא שליח האל. ואולם משה לא בא על סיפוקו, כי המופתים שעשה לא ענו על בעייתו המרכזית: "לא איש דברים אנוכי...כי כבד פה וכבד לשון אנוכי". בין אם מבינים את כבודות הפה באופן מילולי או שמפרשים זאת באופן מטפורי, מובעת כאן ההנחה שנחוץ למנהיג כושר הידברות, והחשש מהעדר כושר זה מרתיע את משה. אמנם ניתן היה לחשוב שמשה חושש בעיקר מן העימות עם פרעה, אך באה תשובת ה' ומוכיחה שלא כך הוא: "הלא אהרון אחיך...ודבר הוא לך אל העם והיה: הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים"(שמות ד' יד, טז).

כאן נמצאת הנוסחה האידיאלית של המנהיגות: השילוב של משה המונחה על ידי אלוהים, ובלשון חולין: הפועל מכוח המצפון והחזון, יחד עם אהרון היודע להידבר עם העם ולהעביר את דברי ה' באופן אמין ומשכנע. הנהגה עם חזון אך ללא כושר הידברות אינה אפשרית, ואילו הנהגה המסוגלת להידבר אך אינה מונחית על ידי חזון מובילה לקטסטרופה. בכך נוכחנו בחטא העגל שאז נעלם המנהיג בעל החזון ונשאר המתווך המקשיב לעם ובעצם נכנע לגחמותיו.

השאלה העיקרית שבה יעסוק מאמר זה היא: לאיזה טיפוס מנהיגות ניתן לשייך את אהוד ברק בתפקידו כראש ממשלה ובמיוחד בתפקיד שמילא בנושא הנסיגה מלבנון? ברק ראה את עצמו כממשיכם של רבין ועוד יותר של בן גוריון. כשנה אחרי שנבחר לראש ממשלה, ולמעלה משנה אחרי הצהרתו על החזרת הבנים מלבנון, נתן ברק ראיון לעיתונאי ארי שביט. בראיון זה שהתקיים לאחר כשלון המגעים עם סוריה, מצטט ברק את אמרתו המפורסמת של בן גוריון, "אני לא יודע מה העם רוצה, אני יודע מה רצוי לעם". ברק מסתייג מהסגנון, "אולי האמירה קצת מתנשאת",

אבל מזדהה עם המסר: "אמירה זו מעידה על יסוד מאד עמוק של קברניטות שזה מאד משמעותי בחברה כמו שלנו כאשר יכול להיות שהעם לא בנוי באופן כזה, שתהיה בו כל הזמן הכרה כללית ורחבה במה שטוב לו בטווח הארוך" (הארץ, 19.5.2000 עמ' 22). במקום אחר אמר ברק: "אי אפשר לרצות את כולם כל הזמן" (מעריב, 10.9.1999 עמ' 22).

על פי המודלים שברק מציג כדגמי מופת של מנהיגות, מצטיירת דמות של מנהיג הדבק בדרך שבה הוא מאמין, כשהוא משוחרר מלחצים ומהצורך להתחשב בדעת הקהל. ואולם ברצוני להראות שהתנהלות ברק עצמו כראש ממשלה לא תמיד תאמה את עקרונותיו המוצהרים. בנושא הנסיגה מלבנון הוא אמנם גילה "יסוד של קברניטות", אבל היסוד הזה לא נבע מתפישה מדינית חפה משיקולים פוליטיים ולמעשה אותו אקט מנהיגותי שהפגין ככל את ידיו לצעד שבתחילה לא האמין בו.

מאחר שברק הציג את עצמו כהולך בדרכי בן גוריון ורבין בכל הקשור לזיקה בין מנהיג ועם, יש מקום לבדוק מה אפיין את הזיקה הזו הלכה למעשה? האם באמת הלכו בן גוריון ורבין בדרך בה האמינו בלי להתחשב ברצונו של העם? בן גוריון אכן ראה את עצמו לא רק כפוליטיקאי ומדינאי, אלא גם כשליח ההיסטוריה. על פי תפיסתו, תפקידו היה לחנך ולהוביל את העם למילוי ייעודו – כינונה של מדינה יהודית חזקה המושתתת על מוסר התנ"ך ומקרינה אור לגויים. הדרך להשגת הייעוד פתלתלה וסבוכה; קשה וגם לא נחוץ להסבירה לעם נטול הבנה וידע, אך יש לפנות לנציגי העם בבית המחוקקים כדי לקבל לגיטימציה להחלטות גורליות.

כך למשל העלים בן גוריון מהעם את כוונתו להגיע לנורמליזציה מליאה בהקדם האפשרי ביחסים עם גרמניה המערבית. הוא ביקש אמנם את אישור הכנסת, אף שלא נדרש לכך בחוק, להחלטת הממשלה להיכנס למשא ומתן עם גרמניה המערבית על קבלת השילומים. אולם הוא לא ניצל את במת הכנסת או את התקשורת כדי לפרוש לפני העם את תכניותיו ארוכות הטווח ואת שיקוליו.

יתירה מזאת, כדי להבטיח את הלגיטימציה מהעם פנה בן-גוריון אל אדנאואר, קנצלר גרמניה, ודרש ממנו הצהרת סליחה וקבלת אחריות על פשעי גרמניה נגד היהודים. כמה וכמה טיוטות הוחלפו בין ירושלים ובין ותוקנו על ידי שרת ובן-גוריון, כדי שהצהרה תוכל אכן להתקבל על ידי העם היהודי כבקשת מחילה המצדיקה כניסה למשא ומתן עם נציגיו של עם המרצחים.

ב-21 בספטמבר נשא אדנאואר את ההצהרה המיוחלת בפני הבונדסטג המלא מפה לפה.

אבל במקום לומר את הטקסט המוסכם פתח אדנאואר את דבריו במלים: "בשם העם הגרמני

נעשו פשעים", והמשיך בהמעטת חלקה של גרמניה בהשמדת היהודים ובהבעת סייגים לנכונותה לתת פיצויים קולקטיביים. הוא עשה זאת בניגוד למה שסוכם בשיחה סודית שניהלו שגרירי ישראל בפריז עם אדנאואר כחצי שנה קודם לכן. ההצהרה הבלתי ראויה הזו לא מנעה מבן גוריון לפרסם הודעה המשבחת את גרמניה על קבלת האחריות לפשעיה.

מאז ינואר 1952 מועד החלטת הממשלה להיכנס למו"מ עם גרמניה על הסכם השילומים, הוביל בן גוריון את מדינת ישראל לקשרים מסועפים עם גרמניה, שהיקפם נחשף לציבור רק בעקבות הדלפות מישיבות ממשלה. לאורך כל התקופה הזו השתמש בן גוריון באמצעי התקשורת כדי להנחיל לעם את ההכרה שגרמניה היא "אחרת", וכל הקורא להחרמתה פועל בניגוד לצו התנ"ך האוסר הענשת בנים על חטאי אבותיהם. בכך ניסה בן גוריון להשיג לגיטימציה בדיעבד למדיניות שאותה הגה וביצע זמן רב לפני שמרבית העם היתה מוכנה לעכל קשרים כלשהם עם גרמניה. פרשת היחסים עם גרמניה היא רק אחת מדוגמאות רבות שניתן להביא להמחשת הזיקה הפטרנליסטית בין האב המייסד לבין עמו.

זיקה מיוחדת זו יש להבין בראש ובראשונה על רקע אישיותו יוצאת הדופן של בן גוריון, שחזון ויעוד חברו אצלו עם ראייה מפוכחת של הזירה המדינית והפוליטית ועם מידה לא מבוטלת של זלזול בחישוקי השיטה הדמוקרטית. אסור עם זאת להתעלם מתנאי התקופה ומן האווירה המיוחדת של שנות המדינה הראשונות. זה היה עידן של בניית אומה, קיבוץ גלויות ומאמץ להנחיל את רעיון הממלכתיות לעם שלא ידע מדינה מהי מזה 2000 שנה. היו אלה שנים של תום ותמימות ומתן אמון כמעט בלתי מוגבל במנהיגות. מדובר בתקופה שבה התקשורת, על ביטאוניה המפלגתיים ברובם, מגויסת לקידום רעיונות ואינטרסים פוליטיים, והיא אינה מעונינת וגם אינה יכולה מסיבות פרקטיות וטכנולוגיות למלא את תפקיד "כלב השמירה על הדמוקרטיה".

אישיותו של יצחק רבין שונה מזה של בן גוריון, ומה שחשוב יותר הוא פועל בתקופה שונה לחלוטין. זוהי התקופה שלאחר מלחמת יום הכיפורים, שמאפייניה הם תום עידן התמימות ושבירת האמון במנהיגות. רבין פועל בתקופה שבה סקרי דעת קהל, שבארה"ב מלווים זה עשרות שנים את התהליך הפוליטי, נעשים גם בישראל לכלי אסטרטגי חשוב בקביעת המדיניות.

אמנם לדברי רבין עצמו הוא לא התחשב בסקרים. כשעורך "מעריב" ביקש את תגובתו לסקרים לא מחמיאים שפורסמו עליו תשובתו היתה: "אני מאמין במה שאני עושה בלי קשר לסקרים" (מעריב, אפריל 1995). עדותו של רבין על עצמו עולה בקנה אחד עם דימויו הציבורי כבעל אמת פנימית וכמהפכן המוכן לסכן את שלטונו למען האינטרס המדיני כפי שהוא מבין אותו, גם

אם הוא מנוגד לרצון העם. דימוי זה של רבין התחזק במיוחד לאחר שנרצח ונעשה בעקבות זאת לדמות בעלת ממדים מיתיים.

ואולם רבין הוא ראש הממשלה הראשון שמינה יועץ לענייני סקרים. יועץ זה, קלמן גאייר, רכש את אמונו של רבין לאחר שבמערכת הבחירות של 1992 תרם לניצחונו בכך שהצליח לזהות את הלכי הרוח של הבוחרים, וסייע בניסוח המסרים הנכונים לציבור שעייף מן המנהיגות הדוגמטית של שמיר. כפוליטיקאי הקשוב לרצון הציבור ונעזר במידה רבה בסקרי דעת קהל, נקט רבין צעדים ניציים ששום ממשלת ליכוד לפניו לא נקטה: הוא גירש 400 פעילי חמאס, הטיל סגר כללי על השטחים ויצא למבצע "דין וחשבון" בלבנון. פעילות זו הושפעה מן הצורך לחזק את דימויו של רבין כ"מר ביטחון" בעקבות סקרים שהצביעו על החלשות הדימוי, ולהבטיח שהעם ייתן בו אמון לקראת החתימה על הסכם אוסלו.

הסקרים שליוו את רבין בשנים הקריטיות 1992 ו-1993 כללו שאלה שגאייר הפנה לציבור אחרי "מבצע דין וחשבון" ויש בה כדי להדגים את האופן המניפולטיבי של סקרי דעת קהל. השאלה אמרה: "לאחר הפעולות שביצעה הממשלה האחרונה נגד הטרור הערבי – גירוש אנשי החמאס, הטלת סגר מוחלט ומבצע דין וחשבון – האם לדעתך אפשר או אי אפשר לסמוך על שיקול הדעת המדיני והביטחוני של יצחק רבין [לא של הממשלה?!]" בתשובה אמרו 64% שאפשר לסמוך על רבין ורק 21% סברו שלא שאי אפשר לסמוך עליו. שאלה זו חזרה בסקר נוסף שנערך כמה ימים לפני החתימה על הסכם אוסלו וצורפה לה שאלה נוספת: "האם תתמוך בהסכם עם אש"ף שמורכב מהכרה הדדית פלוס נסיגה מעזה והפסקת הטרור?" 52% תמכו בהסכם כזה, אך ראוי לציין שהנסיגה מיריחו כלל לא הוזכרה בשאלה.

בשאלות מעין אלה טמון המפתח להבנת הקשר בין סקרים לבין מדיניות. באמצעות גאייר ביקש רבין לדעת מה הציבור חושב, אך בו זמנית גם לכוון את דעת הקהל במגמה לקשור בין החלטותיו הניציות לבין תמיכה במנהיגותו הביטחונית. רבין אמנם פעל כדי לרצות את דעת הקהל וכדי לרכוש את אמון הציבור לקראת החתימה על הסכם אוסלו. יחד עם זאת, כל ההחלטות שקבל תאמו את השקפותיו הבסיסיות ואת האמת הפנימית שלו. אף אחת מהן לא התקבלה רק כדי לרצות את העם ולגרוף רווחים פוליטיים.

רבין החליט באופן אסטרטגי על שלום ועל הסכם עם אש"ף והיה מוכן מבחינתו לשלם את המחיר, אך העריך שבלי תמיכת הרוב היהודי לא יצליח להעביר ולבצע את ההחלטות. הסקרים היו עבורו כלי חשוב להעריך את מידת התמיכה בו וכפי שראינו – גם להשפיע עליה. תוצאות

הסקרים השפיעו על מתווה תהליך השלום ועל ביצוע החלטות טקטיות שניתן לראות בהן "החלטות בונות אמוך", כדי לבצר את מעמדו של רבין כ"מר ביטחון", שניתן לסמוך עליו שינהל משא ומתן לשלום תוך חתירה לביטחון.

מבחינות אלה מתגלה הבדל בין מנהיגותו של רבין, ועוד יותר של בן גוריון, לבין מנהיגותו של אהוד ברק. באחד במרץ 1999, בעיצומו של קמפיין הבחירות, הופיע ברק אצל דן מרגלית והודיע: "שנה אחרי שאבחר לראש הממשלה ביוני 2000 אני מתחייב שצה"ל יהיה מחוץ ללבנון, אני מתחייב להחזיר את הבנים הביתה". זו היתה מה שנקרא "פצצה פוליטית" שהפתיעה את המערכת. האם היתה זו החלטה מנהיגותית אמיצה שנבעה מהחלטה אסטרטגית של ברק, או שהיתה מעין גימיק בלבד שנועד אך ורק לצורכי בחירות ?

טענתי היא כי ברק לא התכוון לצאת מלבנון יציאה חד צדדית, אלא ביקש לעשות זאת רק במסגרת הסכם עם סוריה. הכרזתו נועדה בעיקר כדי לגייס תמיכה ציבורית בעקבות הטענות ש"ברק לא ממריא". באופן פרדוכסלי משהו היה בגימיק הפוליטי הזה הבזק של מנהיגות, כי בעצם האמירה הזו עיצב ברק דעת קהל שעד אז לא יכלה ולא העזה לבטא עמדה בעד הנסיגה שסתרה את דעת הרוב בממסד הביטחוני.

אותה דעת קהל שעוצבה על ידי ברק הפכה מאז הצהרתו למעין כבלים על ידיו שהצרו את חופש הפעולה שלו, ואילצו אותו לבסוף למלא אחרי התחייבותו לנסיגה חד צדדית שבה לא רצה מלכתחילה. טענה זו מבוססת על הפרשנות שלי לעובדות הידועות מהעיתונות ובעיקר מסקרי דעת קהל ומראיונות רבים שברק העניק בתקופת כהונתו הקצרה.

לטענה זו שני חלקים: האחד נוגע לעמדתו של ברק והשני מתייחס לדעת קהל. נתחיל בטענה הנוגעת לעמדת ברק: מתוך ראיונות רבים בעיתונות ניתן היה להבין שברק מתנגד לנסיגה חד צדדית מלבנון משום שלדעתו היא תסכן את יושבי הצפון. סיבה לא פחות חשובה היתה הערכתו שנסיגה ללא הידברות עם סוריה תפגע בסיכויי ההסכם אתה, שהיה יעדו האסטרטגי המועדף של ברק. הוא האמין שתוך זמן קצר לכהונתו יוכל להגיע להסכם שלום כולל עם סוריה המבוסס על נסיגה מליאה או כמעט מליאה מהגולן. סקרי דעת קהל אמנם הראו שהציבור שולל ברובו נסיגה מליאה מן הגולן. ואולם ברק הניח שאם יציג לציבור הסכם שלום מלא הכולל נורמליזציה וכן סידורי ביטחון הנתמכים מדינית ובמיוחד כלכלית על ידי ארה"ב, יקבל הציבור את ההסכם.

החזרת הבנים הביתה מלבנון היתה אמורה להיות אחד הדובדבנים אם לא העיקרי שבהם שימתיק את מחירה של הנסיגה הכואבת. בספטמבר 1999 אמר ברק בראיון למעריב בביטחון

מוחלט: "אני מתכוון להוציא את צה"ל תוך 10 חודשים ב-ה-ס-כ-ם. התאריך הקובע הוא שנה מהקמת הממשלה ולכן ב-7 ביולי צה"ל יהיה פרוש על הגבול הבינלאומי ויבטיח ממנו את תושבי הצפון" (מעריב, 10.9.99).

בפסגת שפרדסטאון בראשית ינואר 2000 הסתבר לברק שהסורים עומדים על נוכחות שלהם בכינרת, ולא דווקא על ריבונות באזור. הסקרים הראו שעצם הזכרת הכינרת מעלה את סף ההתנגדות בציבור להסכם. אחד הגורמים לכישלונה של פסגת שפרדסטאון היה אי נכונותו של ברק להתעמת באופן בוטה עם הציבור שביטא יחס רגשי יותר מאשר עמדה רציונלית לנסיגה הכרוכה בנוכחות סורית בכינרת.

במרץ 2000 נכשלה גם פיסגת ג'נבה בין קלינטון ואסאד. בכך קרסה התכנית האסטרטגית המרכזית של ברק, ואתו קרסה גם אמינותו הציבורית. שנה לאחר הבחירות בהן הבטיח "שחר חדש", נותר ברק ללא הישגים של ממש. המסר המרכזי של מערכת הבחירות היה הניגוד בין נתניהו הלא אמין לבין ברק הנחוש והאמין. משמסר זה התפוגג, נשאר ברק עם הבטחה אחת שאותה יכול היה לממש והיא, ההבטחה להוציא את הבנים מלבנון עד יולי 2000.

האם הציבור אמנם רצה בנסיגה? זרעי ההתנגדות לשהייה בלבנון נזרעו עוד במהלך המלחמה, כשיותר ויותר אנשים החלו לפקפק בתבונת וצדקת השימוש בצה"ל למטרות בלתי ברורות.

בין 1985 ל-1989, זמן כהונתה של ממשלת האחדות הנושא לא ממש עולה לדיון ציבורי. בין 1992 ל-1996 מכהנת ממשלת העבודה ששמה את הבעיה הפלשתינאית במרכז, ונושא לבנון נדחה לשוליים.

בין 1996 ל-1999 פעילות המחאה מתגברת עם העלייה המתמדת במספר הנפגעים והבלטת הנושא בתקשורת, בעיקר סביב ארגון "ארבע אמהות" שהוקם אחרי אסון המסוקים בפברואר 1997. ואולם המחאה לא באה כמעט לביטוי בעמדות הציבור הרחב. גם כשהוא כואב את הנפגעים בלבנון, הציבור ברובו לא מעז לצאת נגד הממסד ולהתריס נגד עמדתו הנחרצת שהיציאה מלבנון כרוכה בסיכונים גדולים.

מה מראים הסקרים? עד 1997 אין סקרים בנושא הנסיגה מלבנון. הסקרים מתרכזים בנושא החשיבות האסטרטגית של הרצועה שישראל החזיקה בדרום לבנון ורוב הציבור, בין 60 ל-70 אחוזים, סבורים שלרצועה תרומה חיובית לביטחון המדינה. עמדה זו של הציבור נשענת על

הערכת הממסד הביטחוני, בהעדר מקורות מידע והערכה חלופיים. התקשורת עדיין לא מעלה את הנושא ולא ממש מערערת על הקביעה הזו.

מ-1997 מתחילה סוגיית הנסיגה החד צדדית להופיע בתקשורת. בתחילת פברואר מביעים כ-70 אחוזים מהנשאלים דעה נגד נסיגה כזו. בעקבות אסון המסוקים ב-4 בפברואר, אף עולה שיעור המתנגדים ל-79 אחוזים. הכרזת ברק ב-1 במרץ 1999, על תוכניתו להוציא את החיילים מלבנון בתוך שנה, הופכת את המגמה. מאז מראים הסקרים באופן עקבי, גם אם בשיעורים משתנים לפי האירועים בלבנון, על תמיכה של בין 53 ל-68 אחוזים בנסיגה החד צדדית. הנתונים לקוחים כולם מהעיתונות. כפי העולה מספרו של רביב דרוקר הנשען על מקורות פנימיים, גם הסקרים המרובים שערך ברק באמצעות שלושה מנגנוני סקר נפרדים מצביעים על נתונים דומים. איך ניתן לפרש את התנודות האלו בדעת הקהל ומה השפעתו של ברק עליהם? הצהרת ברק במרץ 1999 נותנת ביטוי ולגיטימציה להמיית הלב הכבושה. הנה ניצב המנהיג הצבאי המהולל, החיל המעוטר ביותר של צה"ל, רמטכ"ל "ענבי זעם" ונותן הכשר לקריאה, שעד כה הושמעה בבירור רק על ידי יונים כמו בילין או נשים ש"מדברות מהרחם". רוב הציבור – וודאי לא כולו – מוצא בהצהרה זו הזדוונות ואישור להרגשתו שאפשר וצריך לצאת מלבנון, ולו גם באופן חד צדדי. ומאותו הרגע יוצר ציבור זה חישוקים סביב ברק שמוצא עצמו קשור להבטחה שכלל לא התכוון לממש, לפחות לא בצורה הזו.

למה קשר עצמו ברק מלכתחילה להבטחה כה מחייבת? התשובה על כך נעוצה במידה רבה בתפישתו את תפקידו. בראיונות הרבים אתו ערב בחירתו ובשנה הראשונה לכהונתו, בולטות המילים: "מנהיגות", "נחישות", "קברניטות" ו"שינוי". כך הצהיר ברק ב-9 בפברואר 2004, בראיון שנתן ל"מעריב": "התכלית של מנהיגות מדינית ופוליטית היא לשנות את המציאות", והוסיף: "אנחנו מובילים בכוח את השינויים".

ברק מאמין בנחישות כערך ורואה בעצם הצבתם של יעדים יומרניים המעוגנים בתאריכים מדויקים מפגן של מנהיגות. הוא קובע תאריך לנסיגה מלבנון ובכך משדר להערכתו נחישות. הציבור, כאמור, "קונה" מסרים אלה ודורש את מימושם. ברק שחשב לממש את ההבטחה לנסיגה במסגרת ההסכם הכולל עם סוריה, לא מצליח להשתחרר מהאזיקים ששם על עצמו. ככל שמתקרב המועד למימוש ההבטחה גובר הלחץ הציבורי, כשהתקשורת מתגייסת להעצמתו על ידי תצלומי תקריב של הפצועים. במיוחד תורמת לעניין זה הכתבת הצבאית, כרמלה מנשה, שיותר ויותר רואה עצמה כשליחת החיילים וכדוברת שלהם כנגד הממסד.

ב-5 במרץ 2000 מחליטה הממשלה שצה"ל ייערך על הגבול הבינלאומי עד ליולי. על פי ההחלטה, אמורה היתה הממשלה לפעול לביצוע הנסיגה בהסכם, ואם הדבר לא יתאפשר "יתקיים דיון נוסף במועד המתאים". ברק אמר אחרי הישיבה: "נדע מה לעשות, אם לא יהיה הסכם עד יולי. אנו ערוכים על הגבול ואני לא מציע לבחון תגובתנו כשאנחנו נערכים שם. יש לקחת סיכונים". מאותו תאריך התארגן הצבא ליציאה. התקשורת הגבירה לחצה תוך מתן פתחון פה לחיילים שהצהירו: "אני לא רוצה להיות החייל האחרון שיפול בלבנון".

ב-23 במאי יצא צה"ל מלבנון. העובדה שלא היו נפגעים אפשרה לברק להתהדר בהחלטה האסטרטגית הנבונה, שכלל לא התכוון בתחילה לממשה. מה ניתן ללמוד ממקרה זה על הקשר בין מנהיג וציבור? האם מנהיגות משפיעה על דעת הקהל, או מושפעת ממנה? התשובה אינה חד משמעית. הקשר בין מנהיג וציבור מורכב וקשה לנסחו בהכללות. זהו קשר התלוי במנהיג עצמו ובתפישתו את תפקידו, כמו גם בתנאי התקופה על שלל נסיבותיה ובכוחה של התקשורת. בפרשת הנסיגה מלבנון, רצון עז לסמן מנהיגות ונחישות הביא מצד אחד לקביעת סדר יום, אך מצד שני גם לכבילת ידי המנהיג ולהיגררותו אחרי דעת הקהל. אפשר על כן לומר כי בפרשה זו הגולם קם על יוצרו.